Дня 12 липня, 61/2 год. рано

Подвійно важкий день для мене. Раз, що її іменини. А по-друге, що моя слабість оконечно поборена, минула. Я ще дуже безсильний, то правда, — але болю не чую. Тільки голод, собачий голод!.. Ну, але се добрий знак. Снідання аж о сьомій. За той час пишу тих кілька слів. Чую, як сили мої вертають. Праці бажається, заняття, котре становило моє щоденне життя уперед. Але доктор заборонив читати книжки, писати… Каже, що зрушення могло б мені ще зашкодити. Нехай і так, покину…

8 година

Що за смішна баба, тота "сестра", що тут в шпиталі ходить коло хорих. Тиче мені при сніданні книжку набожну.

— Се що? — питаю.

— Хліб душі.

— Мені хліба не вільно заживати. Маєте, може, булку душі?

Образилася тим простим питанням.

— Пане, — каже, — бог гордим противиться!

— А смиренним дає благодать, — доповнив я. — Знаю, знаю, яко же єсть в букварі писано.

— Дуже ви щось нині веселі, — каже, хитаючи головою.

— Такий припис маю.

— А не зле би богу подякувати, що вас підняв з такої тяжкої недуги.

— Не зашкодило би, — кажу рівнодушно. — Може, можу вас просити, бо знаєте, я ще заслабий.

— Ну, ну, мене й просити не треба, я свій обов’язок знаю. Але ви! Вам самим би не зашкодило! До молитви заслабий, а най-но лиш я за двері, то які-то жарти та вигадки підуть! Гай-гай!

— Гай-гай, — повторив я плачливим голосом, а за мною і другі, що лежать в тій самій целі. Стара законниця похитала головою і пішла. Вона тільки так чиниться строгою, а на ділі то любить, коли молоді люди, приходячи до здоров’я, та жартують, і сміються, і вигадки підпускають. Добра стара. Нині на цілий день ввела мя в добрий гумор.

9 година

Грав трохи в варцаби з товаришем в сусіднім ліжку. Премилий хлопчина. Його кругленьке гарне лице пригадує мені її, мою Олю, тільки що вона здорова, рум’яна, весела, а не така схорована, як він. А все-таки одна партія втомила мене дуже. Дивна річ. Лежачи тихо, бачиться, що чуюся сильним і щораз сильнішим, а най іно стрібую натужити хоть трохи чи то тіло, чи мозок, сейчас слабну. Видно, я дуже слабував!

А що ж вона! Де обертається? Що діє? Нічого не знаю. Рад би-м голубом вилетіти з сих шпитальних мурів, на світ, до неї… Ах, як далеким видається мені той щасливий час, коли ми послідній раз бачились! І розійшлись ми щасливі, шепчучи: "до звидання, серце!", не знаючи, що несподівана слабість підкосить мене. Бідна, вона десь, певно, гризлася дуже, почувши, що я в шпиталі! А може й сюди приходила, а я не тямлю?.. Ото, тра спитати "сестру".

Нині її іменини і моє виздоровлення!.. Мила, дорога моя! Се її ім’я зробило чудо зо мною і привело мене до здоров’я. І за кілька день — що

за щастя! — я буду міг вийти відси, бачитись з нею!.. Ні, вірити не хоче, а прецінь воно так.

Кажуть, що тяжка слабість не раз може вигасити в серці любов. Я чую по собі, що се брехня. Моя любов по слабості ще сильніша, ще чистіша, ніж була вперед.

І що мені до того, що вона з багатого, гордо-шляхетського роду, а я бідний літерат? Вона мене любить, а часи тепер такі, що всі шляхетські привілеї в кут перед чесною працею. Передо мною світ одвертий, а її багатства я не бажаю. Коли її брати, горді, а пусті голови, конечно того хотять, то нехай собі беруть той маєток, — я її люблю, не маєток! А то, що вони грозили мені та силували її за якогось там свого вітрогона — се пуста байка. Ох, щось закололо в боці!.. Тра покинути писання…

10 година

Що се я нині такий веселий, то й сам не знаю. І жарти якісь, дотепи плинуть, мов з води, хоть звичайно я зовсім ними не відзначувався.

Дивний чоловік, то мій товариш на правім боці. Голова така, як козиняча морда, як говорить, то мов розкоріка скрипить, лиш очі, мов дві сливці, бігають то сюди, то туди. Все думає, а бог знає над чим, а часом як що скаже, то ні пришити, ні прилатати.

— Ей, — питається мене перед хвилею, — а що би ти зробив, якби ту папа римський надійшов?

— Ігій, дух святий з нами! — скрикнув я і перехрестився лівою рукою.

— Ну, ну, — каже він, — дух духом, але скажи-таки що би ти зробив?

— Але ж, чоловіче, — кажу я, — папа по чужих шпиталях не ходить, а сидить у своїм, що називається Ватіканом. Тепер, бачиш, часи змінилися:

ні Христос, ні його намісники не можуть ізціляти недужих, простувати хромих, воскрешати мертвих, ба навіть забули й тоту просту, а так практичну штуку — насичувати тисячі голодних кількома рибами. Вони, бачиш, риби самі ззіли, а голодним кидають кості, котрими можна удавитися, але не насититися.

Сеся потішна розмова навела мені на тямку моє заняття перед недугою, мій план обширної повісті з сучасного життя. Її основою має бути пробудження мислі і критики серед людей, котрі досі вірили і покорялися. "Село на нашій Україні", як каже Шевченко, — в тім селі громада людей, убогих, оциганених паном, "усмирених" при помочі палок та тюрми начальством, обдурюваних та обдираних попом і розпоєних і вп’ять-таки обдираних жидами з п’яти корчом. В різких широких картинах показати цілу бездну нужди і пониження тих людей. Ніщо, бачиться, не вирве їх з пропасті.

А між тим в те село являється "божий чоловік", проповідник штунди, осідає в нім і починає свою роботу звільна, лагідно, без шуму. Показати в картинах множество дрібних сцен і контрастів, як нова віра ломить стару віру, як в буденнім житті йде боротьба зовсім небуденних думок і як тота боротьба поволі очищує самих найнижче упавших, мов огонь очищує залізо від жужелиці. Показати далі, на які хитрощі піднімаються "ворожі сили" — жиди, піп, старшина, щоб рятувати порядок: сцени диких переслідувань, хитрих намов, безчесних і низьких інтриг, — і як ті способи, замість рятувати останки давнього, ще більше і прудше підривають послідні підвалини віри і смирності і силою випихають людей з тісної заплiснілої пристані на одверте море критики і мислі. Показати вкінці, як і сам проповідник в тій боротьбі перероджується, перетворюється, як його "нова віра" чимраз більше тратить із первісного догматизму і чимраз твердше стає на основі розуму та чуття, чимраз виразніше з "закону божого" робиться "законом людським".

Цікавий предмет! І цікаво, чи вдасться мені виконати сесь план. От, коб не недуга, я би був уже досі з’їздив на Україну, поробив потрібні студії і взявся до діла! Але чим більше вдумаюся в той план, тим

виразніше стають передо мною великі і незліченні його трудності. Яку масу сцен і характерів треба б тут розвинути! Кілько зручності і такту потрібно, щоб кожду сцену зробити заразом і звичайною, немов щоденною, а при тім і характеристичною! Та ба, хто обминає труднощі, той показує тільки свою слабість, а я хотів би тою повістю показати свою силу. Адже се має бути основа мойого щастя, тим ділом я мушу здобути її, мою дорогу Олю, мушу здобути перші средства для нашого спільного життя! Мушу? Kein Mensch muss müssen — каже Лессінг, але я хочу! Так, хочу, і чую в собі досить сили на виповнення того, що хочу. Телень-телень-телень! Доктор іде! Ох, а я записався! Треба сховати писання, а то крику наробить такого, що Сусе-Сусе!

11 година

"Попри загальне ослаблення тіла велике роздразнення нервів — потреба супокою — всякі думки геть — всяку журу за пліт!" Добрий чоловічисько той доктор, жаль тільки, що психології ані крихіточку не знає. Немовто се можна зробити! А ще мені! А ще нині! Я й сам не знаю, що се такого, що нинішній день так мене розворушив, що нині кожда дрібниця так глибоко мене вражує.

Чому, приміром, ні сам доктор, ані ніхто другий не хоче мені сказати, відки і яким способом я тут взявся і що се властиво за слабість була, що мене не тільки підкосила, але й пам’яті позбавила о тім, як я в ню запав? І що я вже намучився над тим від часу мого виздоровлення, щоб пригадати собі все те, — годі та й годі! А раз попавши на ті питання, я почуваю в собі якусь несамовиту жадобу — прояснити собі все те, дізнатися о всім, і мені здається, що за тою заслоною забуття лежить щось таємниче, щось, може, гарне і обіцююче, а може, страшне, але на всякий спосіб щось глибоко зв’язане з цілою моєю долею. Ні, я мушу все знати!

1 година

Нагле ослаблення заставило мене перервати писання, але, лежачи на постелі, я все думав над початком своєї недуги. Що недуга моя — нервова гарячка, се я дізнався від товаришів, що зо мною разом лежать. Вони також розказали мені, що я лежу давніше від них, а позаяк вони лежать один уже три, а другий чотири місяці, то я, значиться, мушу вже лежати страшенно довго. Чотири місяці! Яка бездна часу! Кілько-то людей перемерло в тім часі! Якби мож сумувати людське терпіння, людські муки і людські радості, — то яка величезна сума вийшла би за ті чотири місяці! І коли тою сумою терпінь і радощів міриться сума людського життя, то як же багато жив цілий світ в протягу тих чотирьох місяців! А я за той час лежав отут, мов оглушена звірина, без пам’яті, без діла, без думки, не тямуючи навіть о власних болях. Значиться, ті чотири місяці страчені для мене, вимазані цілковито з мойого життя, не лишили в нім ніякого сліду, не дали мені нічого! Не лишили сліду? Господи, чи ж треба більше сліду, як те, що я ослаб до крайності, висох, як скіпа! Не дали нічого? Але кілько взяли! Адже ж найдорожчий скарб чоловіка, пам’ять мою — і тоту мені взяли!

Але я тут плету загальні сентенції, а забув о тім, що я мав оце занотувати в своїх записках. Чисто для підмоги моїй пам’яті. Може бути, що се станеться ниткою Аріадни, котра виведе мене з темного лабіринту забуття. Цікаве явище! Простий факт, просте враження смислове викликало в моїй душі споминку попереднього такого ж враження і, що найважніше, викликало й масу других вражінь і фактів, зв’язаних з тамтим зв’язком простого наступства в часі.

Ось в чім діло. Нині на обід подають ракову зупу. Я великий любитель ракової зупи. Раптом, коли я її смакую, прийшло мені на тямку, що так само смакувала мені ракова зупа, котру я їв в товаристві моєї коханої Олі в домі її братів. Се був послідній мій обід в їх домі. Я давав їй лекції німецької літератури, при тій нагоді ми пізналися, порозумілися і полюбилися. Ах, яка вона пречудно хороша, яка добра, щира, як любить людей, а особливо бідних, унижених і оскорблених долею! Як палало її лице, коли ми читали в переводі Діккенсові "Тяжкі часи" та "Різдвяні оповідання", — з якою бистротою духу й ясністю погляду вона вміла в тих

оповіданнях відрізнити геніальне підхоплення фактів з життя робітницького від плиткого, англійсько-ліберального погляду самого автора на те, як зарадити подібним фактам і чим помогти бідному народові! Як ясно, як світло і чимраз світліше стає перед моєю уявою послідня лекція перед обідом з раковою зупою!

Я прийшов, як звичайно, о одинадцятій годині і, як звичайно, в золотім гуморі, в високім, урочистім настрої, з яким, певно, перші християни мусили входити до своїх катакомб. Бо й справді, тота лекція була святинею для мене, була зцілющою і живущою водою на всі мої терпіння, була найкращою відрадою для мойого духа. В салоні застав я обох її братів — звичайні великопанські фігури: надуті, горді, холодні, з лицями передчасом постарілими, зруйнованими розпустою, без виразу, без думки, без життя. Я вклонився їм, — вони кивнули мені головами і знов заглибилися півголосом в якусь розмову. Переходячи через салон, я ще раз збоку зирнув на них, і мені здавалося, що їх очі якось зловіщо слідять за мною. "Чорт побери, — думаю собі. — Старий середньовічний звичай — при вході до святині поставляти камінні дракони, ящірки та костомахи!"

До Олиного кабінету, де відбувалися наші лекції, треба переходити ще через кілька величезних, як маштарні, світлиць. На ходу долетів до мойого уха звук фортеп’яна, — вона грала. Я взагалі не великий любитель музики, але деякі штуки роблять на мене протрясаюче враження. До таких штук належить увертюра до "Вільгельма Телля" Россіні, котру вона тоді грала. Вона по-майстерськи владає фортеп’яном, і я, мов причарований, став перед дверми і слухав. Втім, в самім розгарі страшної бурі, котру так живо і геніально малює музика, саме там, де з-посеред грізних переливів грому і реву та стогнання битого о скали озера видирається проймаючий свист вітру між скальними щілинами, — саме на тім місці гра перервалася. Я слухав ще хвилю — нічого. Тоді я ввійшов — вона плакала, але, побачивши мене, швидко обтерла очі.

— Вам що такого, пані, — ви плачете? — спитав я.

— Нічого, нічого, — відповіла вона, відвертаючись, — то так… музика…

По хвилі вона зовсім прийшла до себе і, щоб уникнути моїх запитань, сказала:

— Ну, до діла, до діла. Я дуже цікава, до чого добореся Лео.

Ми тоді читали роман Шпільгагена "In Reih’ und Glied".

— А до чого добореся, — сказав я. — До того, до чого звичайно доборюються споконвіку подібні борці: до передчасної могили.

Вона нічого на те не сказала, і ми сіли до читання. Кінчили другий том. Всі нещастя і смерть Сільвії хоч і зрушили її глибоко, але не здивували ні крихти.

— Воно й зовсім природно, — сказала вона. — Сільвія занадто любила Леона-чоловіка, а замало любила єго ідею, єго думки, і коли показалося, що чоловік не належить до неї, вона мусила згинути. От якби вона була любила більш думки, ніж Леона, то вона була б уміла витолкувати єго хиби, була би стала йому підпорою в послідній хвилі, була б відвернула потужного борця від пустого поєдинку і смерті.

Я поглядів на неї — ніколи ще вона не видалась мені такою гарною, як в тій хвилі.

— На такий спосіб, — сказав я, — пані готові зовсім усправедливити Леона? А мені здаєся, що й він далеко не без хиби.

— Признаю се, — сказала вона, — та тілько єго хиба зовсім другого роду: се — теоретична помилка, невдалий досвід. Справді, для твердого поставлення теорії треба було, щоб хтось зробив експеримент: ану-ко, чи не вдасться перевести революцію суспільну при помочі короля. Ну, Лео

взявся до того, випробував — і показалося, що не можна, так, як не можна поставити піраміду з болота. Се помилка, але з тої помилки величезний хосен для загалу, для будущини, бо другі борці вже не будуть потребувати кидатися на тоту дорогу, а підуть прямо — до люду і з людом. А признайте самі, що іменно в тім лежить і вся хиба Леона, що задля неї він робив усі не дуже гарні і не дуже чисті події, котрі каже йому робити Шпільгаген!

— Нехай і так, значиться, ви, пані, коли б вам лучилося так, як тій Сільвії…

— Не кінчіть, не кінчіть, — скрикнула вона живо, — я знаю, що ви хочете сказати. Се зовсім інше питання, зовсім інше питання. Читаймо далі.

Ми скінчили роман. По довгій мовчанці вона положила палець на однім уступі на послідній стороні. Се була бесіда надгробна д-ра Павлюса, де той говорить: "Niemand kann euch erretten: kein Held, kein Heiliger und kein Gott! Ihr könnt euch nur selbst erretten". Я прочитав ті слова і глянув на її лице: воно було бліде, як крейда.

— Що вам, пані, ви хорі! — скрикнув я.

— Ні! Але вдумайтеся в ті слова, приложіть їх не до робітників, а до нас, до шляхти, до панів. Знаєте, як мені представлявся тоді послідня фраза. А ось які "Ihr könnt euch auch selbst nicht erretten". Ні герой, ні святий, ні бог не спасе нас, ані ми самі не спасемо себе, — бо в нас нема того, без чого неможливе ніяке спасіння, нема сили духу, нема внутрішньої опори, бо ми споконвіку привикли до чужоїдного життя, привикли полягати на чужій праці, а коли праця побідить, то нас не стане.

— Воно певно, що так, — сказав я, — але ж і між вами найдуться люди з силою духа і силою мускулів, найдуться такі, котрі гідні будуть стати горожанами робітницького світу.

— І в болоті найдеться камінчик, але піраміди з болота не виставиш.

При тих словах вона зачала дрижати, і я видів, як сльози готові були бризнути з її очей.

— Олю, серце моє, — шепнув я, присуваючись ближче до неї і беручи її за руку, — ти щось сама не своя, скажи мені, що тобі такого?

За моїм дотиком довго здержувані сльози бризнули і градом покотилися з її очей. Вона похилила голову на моє плече і тихо тяжко ридала.

— Олю, Олю, що тобі такого? — говорив я, страсно цілуючи її руки, уста, очі, але вона ридала, не можучи й слова промовити. Вкінці схаменулася.

— Покинь мене! Нас, може, підслухують!

— Нехай підслухують, — сказав я голосно, — але що тобі такого, голубко моя?

— Жити мені не дають… за другого силують… дізналися про нашу любов! — прошептала вона уриваними словами, і далі: — Се нині ми послідній раз бачимось, вони хотять відправити тебе.

— Се байка, — сказав я, — ми, проте, можемо видатися.

— Ох, ти не знаєш їх, не знаєш їх гордості і завзяття. Стережися, серце, — вони будуть старатися шкодити тобі!

— Вони? Мені? — сказав я. — А що ж вони мені можуть зробити?

— Я не знаю, але стережися! І будь певний… Ти любиш мене? — перервала раптом свою бесіду.

— Ох, чи ж можеш, ще й питати?

— Будь певний, що й я тебе люблю і не покину ніколи, ніколи! Твоя буду або нічия, чуєш. Твоя або нічия!

В тій хвилі отворилися двері, льокай в пишній ліберії ввійшов і сказав:

— Прошу до обіду!

Проклята ракова зупа, котру подали до того обіду! Не знаю, що мені було несмачніше: чи їсти її, чи сидіти при однім столі з тими панами, в котрих я тепер бачив своїх ворогів не тільки суспільних, але й особистих!

По обіді кличе мене старший пан до свойого кабінету. Я вже знаю чого і йду мов на заріз.

— Дуже мені приємно (їм усе приємно шпигнути другого в серце) подякувати вам за вашу щиру працю з моєю сестрою. Ми з братом переконалися, що їй досить уже тих студій, а пора розпочати інший, важніший курс, при котрім ваша поміч буде нам злишньою. — Тут він усміхнувся гадючим сміхом і хитнув головою. — Прошу приняти отсе в нагороду за вашу працю, і нашу подяку, розуміється!

Знов хитнув головою. Я встав, поклонився німо і пішов. При виході з тих ненависних мурів здавалося мені, що хтось вирвав мені серце з груді і по нім не осталося нічого, тільки один безмірний біль.

Мутиться перед очима, шумить в голові, перо випадає з руки…

3 година

Полежав трохи. Зажив ліків. Вікно отворено — як пречудно надворі! Тихо-тихо, тільки цвітучі липи та акації під вікном шелепотять та зазирають своїми запахущими гілками до кімнати. А гадки між тим працювали, рилися в минувшості пильно, ненастанно. І ось вирили все. Я все знаю! Ціла трагікомедія! Ціла гумористична Одіссея, котра закінчилася нервовою гарячкою і шпиталем!

Приходжу додому з лекції — застаю у сторожа лист від редактора тої газети, при котрій я мав постійну рубрику з платою 50 р[инських] місячно. Пише, що дуже вдоволений моєю роботою і для того подвійний йому жаль, що мусить задля "непредвиджених, чисто фінансових трудностей" увільнити мене від праці при його дневнику.

— На, — гадаю собі, — се що такого? — А далі подумав: Що ж, бідний чоловік віддавна бажав для тої рубрики якого дешевшого, хоч і пліхшого робітника, — видно, що найшов. Нехай, на здоров’я. Невелика серцю туга, не будеш ти, буде друге таке місце. Турбуватись мені нічим. Якраз сього місяця я обняв дві лекції в "порядних" домах з доброю платнею, а хоч за помешкання за попередній місяць не заплачено і, крім того, ще деякі довжки є, то все те, — думаю, — зможу сплатити з тих грошей, котрі дістав від її братів. А крім того, у мене в рукописі готова одна новела, котру обіцяно приняти до фейлетону другого великого дневника.

— Беру рукопись, біжу туди. Редактор дуже рад, бере рукопись. — Завтра, — каже, — прочитаю, навідайтесь лишень! — Вийшов від нього веселий, немов і ніде нічого, — здибався з кількома товаришами-літератами, затягли до якоїсь трактиєрні, сей те замовляє, другий се, їмо, п’ємо, а коли прийшло платити, показалося, що у жодного грошей нема. Прийшлось мені заплатити за всіх, а сума вийшла порядна. Я до грошей, котрі дістав від "старшого пана" і, не числивши, вложив до кишені, а там, немов на сміх, усього кілька ринських, ледве вистачило заплатити рахунок. Ну, але принаймні ми посміялися з панської брудноти, коли я розказав своїм товаришам тоту історію і показав, кілько

мені заплатили за лекцію! Чорт побери, вони гадають, що я буду допоминатися, чи що? Не діждуть того. А про їх циганство я не згину, — завтра будуть гроші за новелу.

Приходжу додому, ледве розібрався і сів, аж входить властивець хати з якимись двома шанталавцями і дуже солоденько просить о заплату за помешкання. Звиняюся, що аж завтра буде. — Дуже добре, а тим часом позвольте взяти під секвестер ваші меблі. — Про мене. Описали все. На другий день біжу до редактора, що обіцяв купити новелу. Аякже, прочитав з великою приємністю. Майстерська робота! Честь зробить нашій літературі! Жаль тільки, що він не може приняти до свого дневника, бо не годиться з тенденцією. — Нападаєте на стани суспільності, а сього не треба. В кождім стані можуть бути злі люди, можуть робитися надужиття, але сьому винні іменно єдиниці, особи, а не стан. — Говори з цапом! Прошу, щоб віддав мені рукопись. Дуже перепрошає, що не може в тій хвилі служити, але дав одному свойому знакомому до перечитання. — Але ж мені потрібно зараз! — скрикнув я. — Безконечно жалію, але будьте ласкаві потрудитися завтра! — Гримнув я дверми і пішов. Приходжу додому, — властивець жде вже з своїми драбами. — Чи дістану гроші? — питає грубо. — Нині ні, — кажу. — В такім разі буду вас просив віддалитися з мого помешкання. Світлицю з меблями ми в тій хвилі при вас запечатаємо. Остане нетикана аж до дня ліцитації. Тоді принесете, що мені належиться з додатком коштів, і одержите свої річі.

— Але прошу, тут у мене рукописи, котрих зараз потребую. Вони вам нічого не варті, а мені потрібні, прошу мені їх видати!

— Все під секвестром, нічого видавати не можна!

Витисли мене за двері, замкнули, запечатали, і я опинився на улиці. Мені тільки тепер те положення видається смішним, а тоді видавалося дуже поганим. Я не знав, що з собою почати, куди кинутись, кого просити о рятунок. Я зайшов до кав’ярні і взяв читати газети. Читав до пізньої ночі, хоч і нічого не тямив. Далі замкнуто кав’ярню, я вийшов на

вулицю без цента. Ходжу, ходжу, далі втомився, сів на лавочку, задрімав. Буджуся, щось термосить мене за плече. Прокидаюся — поліціянт.

— Що пан ту сплять? — питає.

— Так, ходив та й задрімався.

— Де пан ночують?

— Ніде.

— Прошу за мною.

— Куди?

— Не питай, а ходи! — сказав він грубо. Прийшли до поліції. Комісар знав мене.

— А, то ви! — спитав.

— Я.

— Дійшло нас донесення, що ви остаєтесь без удержання.

— Віднині, так.

— І без помешкання.

— Правда.

— І без заняття, — цідив він слова. — А затим не прогнівайтесь, коли поки що кажу умістити вас в нашім притулку, а відтак поліція зарадить,

що треба, щоб вас, яко не маючого ніяких средств удержання, примусово відставити на місце уродження.

— Але ж моє місце уродження в горах, десь у Турчанськім повіті! — скрикнув я.

— То нічо не шкодить.

— Але ж я там не маю нікого знакомого, ані близького. Батько мій був там пару літ попом, відтак перенісся і вмер коло Дрогобича!

— То нас нічо не обходить. Право наказує, а ми робимо. Ординанс, відпровадити сего пана, помістити відповідно!

Від тої хвилі починається темнота забуття. Немов в моїй голові усі основи перевернулися догори ногами, всі образи замазалися чорнилом. Тільки мигають передо мною брудні, вогкі стіни, якісь нужденні, обшарпані люди, що сміялися з мене, як я в розпуці дерся по стінах, зубами кусав руки і виривав собі волосся з голови. Відтак мусили мене, певно, завести сюда, до шпиталю.

4 година

Чим більше вдумуюся в тоту історію, тим виразніше бачу, що все се була підла, огидна інтрига її братів. Всі були з ними в змові: і журналісти, і мій властивець помешкання, і комісар поліції! Задумали позбутися мене, спрятати мя з видоку, і се їм удалося, проклятим. Але що се значить! Вона мене любить! Її вони не спрячуть, не залякають, не зломлять, — вона хоче бути моєю і буде моєю! А їх інтриги тепер не страшні мені, коли я їх добачив! Але чекайте ви! Я вам відплачуся! Я вас в натуральній величині опишу в своїй повісті! Я на вас поверну своє оружіє, остріше і страшніше, ніж ваші підлі інтриги.

Своїм пером я повалю двох волів додолу! Побачимо, хто буде дужчий! А моя повість зиськає через те два портрети таких пишних передпотопових мастодонтів! Ті вже портрети, певно, будуть писані огнем і жовчю! Відтепер тішуся ними, відтепер чую тоту розкіш, як вони з-під мойого пера виходитимуть живі, в цілій своїй огиді, гордості і пустоті! Ех, моя повість, моя повість!

5 година

Музика реве, аж мури трясуться. В перестанках мимрить піп крізь ніс латинські співи таким голосом, мовби з нього живого жили тяг. Коругви мелькають попід вікна, мов величезні шмати, промочені в крові мучеників. Поза стінами чути хрускіт тисячів людей, ідучих по шутрованій улиці, і глухий гомін народної маси. Се попри шпиталь ідуть похорони на кладовище.

Один з моїх товаришів виліз на вікно. — Дуже пишні похорони, — говорить. — Металева труна. Несуть молоді паничі в чорних фраках. Вінці з лілій та безсмертників. Кого се ховають? Герби на каритах, ба й на труні, мабуть, чи не герб?.. Ох, коб се були тих гербів похорони! І всіх гербових порядків! І всіх тих віків, котрі витворили герби і потребували їх! Панове, зложімся на голоси і заспіваймо "вічная пам’ять" гербам, гербовичам і гербовим порядкам! Зо всіми прочими безумствами вічний упокой! — Заспівали. Товариш, сидячий на вікні, зареготався і розказує, що попи з обуренням позирають на наше вікно і якісь два високі пани, що в жалобі йдуть за труною, і ті позирнули на наше вікно. Сміху варто! Але цікава річ, що се за пани і кого се в самій річі ховають?..

Півшостої

Телень-телень-телень! Що се? Доктор? Ні, він о тій порі не приходить. Ах, бач, то сестра-законниця з "хлібом душі". А за нею що се за драб в ліберії? Чи невже ж? Се льокай від її братів, той сам, що підслухував нашу

розмову! Господи, що се має значитися? Чого я затремтів? Від чого такий мороз заворушився в серці і поплив жилами, мов пливучі ледники?

Лист, до мене! Чень від неї? Але ні, присутність сього драба не може віщувати мені щастя! Товариші говорять, що частенько видали його тутка, — шептав щось із сестрою, але очевидячки уникав доктора. Що се може значитися! Мала ж би тут знов бути яка інтрига тих поганців. Мала б і сестра бути з ними в змові?

Але що се я нараз, мов розбитий, не можу відважитись узяти до рук сей лист? Лежить на моїм бюрку, як його сестра положила, адресом наверха, спокійно, рівнодушно, мов загадка життя. Хто се писав той адрес? А, се він, "старший пан". Ну, цікава, прецінь, річ, що він міг мені писати?

На другім боці жалібна обвідка. Чорна печать…

Умерла! Вона умерла! І се її похорони були! Ох, серце моє, чом ти не пукнеш, пам’яте, чом ти не закаламутишся і не затемнишся навіки, щоб не тямити, не чути, не знати сього болю, сеї розпуки?.. Таки, таки, вовки прокляті, вони доконали свого — уклали її в могилу! І ще кепкують собі! "Яко почасти інтересованій особі і повнячи виразну волю покійної, доносимо вам"… Прокляття на вас! Се не могла бути її послідня воля! Вона ж любила мене, а ви сим листом зарізали мене! У, як холодно, як страшно холодно, як тисне за серце, а в мозку горить, кипить, бентежиться! О-де-де-де-де! Умерла! Wir können uns auch selbst nicht erretten!* Р-р-р-р-р-р-трах! Бийте плішки, бийте, бийте! Валиться, бачите, — валиться! Бийте плішки, бийте! . . . . . .

Як громи валять! Трах-трах! Як земля дрижить! Рятуйтеся! Набігає хвиля! Потопа, потопа! Сини будущини, зв’язані з дочками минувшости, — загибель ваша! Не пощадить хвиля! І мене не мине! Серце вже залите, вже втопилося, мертве… До мозгу доходить. У, як холодно! Плюсь-

плюсь! Як темно, яка бездонна пітьма. Пропасти, пропасти! Як порошина, безслідно, безпожиточно! О моя повість, моя повість!

---

* Ніхто не мусить мусити (нім.).— Ред.

* Ніхто не може вас урятувати: ні герой, ні святий, ні бог! Ви можете тільки самі себе врятувати (нім.).— Ред.

* Ви не можете також самі себе врятувати (нім.). — Ред.

* Ми не можемо також самі себе врятувати! (нім.)— Ред.